

ONA TILI DARSLARIDA MA'NODOSH VA ZID MA'NOLI SO'ZLAR USTIDA
ISHLASH USULLARI.

Ziyayeva Moxidil Baxtiyorovna

II-darajali "Sog'lom avlod uchun" ordeni sohibasi, O'zbekiston Respublikasi "Xalq ta'limi a'lochisi", Sirdaryo viloyati Halima Xudoyberdiyeva nomidagi iljod maktabining oliy toiali o'qituvchisi.

Mendan bugungi kun qahramonlari kim deb so'rashsa, bu – sog'liqni saqlash xodimlari bilan bir qatorda hurmatli ustozlarimiz.

Sh.M.Mirziyoyev.

Kalit so'zlar: bayon, lug'at, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar, fikr, so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi, qarama-qarshi ma'noli so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar.

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi tilning jamiyatda tutgan o'rni, vazifasi bilan belgilanadi. Til - aloqa vositasi, chunki so'zlovchi fikr-mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglaydi.

Maktab o'quv dasturida "ona tili, o'qish bolalarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omilidir", deyiladi. Bu vazifalar grammatik mavzularni o'rganish, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi.

Ona tili fani o'quvchilarni fikr bayon qilish va uni uqib olish faoliyatiga tayyorlaydi. Fikr til vositasida ro'yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilish uning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifmi o'zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona tili darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgalar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida qo'llangan har bir so'zning va ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlar va ularning ma'nolari quyidagicha tanishtiriladi:

O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish. O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchi uning ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun

yangi soʻz hisoblanadi. Masalan, 1-sinf “Ona tili” darsligida habib (doʻst), darparda (oyna oʻrniga shaffof qogʻoz yopishtirilgan derazaparda), magʻrur (kekkaygan, magʻrur - kamtar), kamol (har tomonlama yetuk, toʻkis, kamol topmoq - xazon boʻlmoq), xaroba (qarovsiz qolgan vayrona), qardosh (doʻst, birodar, qarindosh - urugʻ), safdosh (harbiy xizmatda birga, tashkilotda birga), sarkarda (qoʻmondon, lashkarboshi), zeb (bezak, koʻrk, husn), qasr (hashamadli saroy, koʻshk) kabi soʻzlarga duch keladilar. Bunday soʻzlarning maʼnosini sinonimlar keltirib kengaytirish yoʻli bilan, qarama-qarshi maʼnoli soʻzlar bilan izoh berish yoʻli bilan, gap tuzish orqali maʼnosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yoʻli bilan tushuntirish mumkin. Bunday ishlash oʻquvchilarda soʻz maʼnolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

Oʻquvchilarni soʻzning yangi maʼnolari bilan tanishtirish. Oʻquvchilar koʻp maʼnoli soʻzlarning bir maʼnosini tushunsa, boshqa maʼnosini bilmasliklari mumkin. Bolalar soʻzlarning hamma maʼnolarini birdaniga oʻzlashtirib ololmaydilar. Ularning maʼnosini oʻzlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 1-2-sinflarda oʻquvchilar koʻp maʼnoli soʻzning bir-ikki maʼnosi bilan tanishsa, 3-4-sinflarda yana boshqa maʼnolarini bilib oladi. Tilning barcha sathlari: fonetika, leksika, soʻz tarkibi, morfologiya, sintaksis(boshlangʻich sinfda bu boʻlimlar “Tovushlar va harflar”, “Soʻz”, “Gap”, “Bogʻlanishli nutq” deb nomlanadi)ni oʻrganish jarayonida tasviriyl ifodalar, iboralar, maʼnodosh, shakldosh, zid maʼnoli soʻzlarning maʼnolari turli ish turlari asosida tushuntirib boriladi. Masalan, “niyati buzuv” iborasini tushuntirishda quyidagicha savol va topshiriqlardan foydalaniladi:

- Bu iborani “soat buzuv” birikmasi bilan taqqoslang.
- Qaysi biri oʻz maʼnosida qoʻllanyapti? (soat buzuv).
- Qaysi birikma boshqa maʼnoda qoʻllanyapti? (fikri buzuv).
- “Niyati buzuv” birikmasi qanday maʼnoni ifodalayapti? (Oʻquvchilar oʻylab, niyati yomon kishilarni “niyati buzuv” deyishadi, deb izoh beradilar).

Koʻrinadiki, taqqoslash usuli soʻz maʼnolarini izohlashda samarali usul sanaladi. “Quloch otib”, “tanbeh yedi”, “koʻzi oʻynar”, “qalbi olov”, “til topishdi” kabi iboralarning maʼnosi ustida ham shu tarzda ishlanadi.

1-sinf darsligida “Xiva ona tarix tilmochi”, “urush yoʻlini taqqa bekitdik”, “biz maʼnosiga zeb bersak”, “rediskaga akaman”, “karvon boʻlib kelamiz” (“Turnalar”), “chehrasiga tabassum yugurdi”, “bahor oq bulutni yetaklab ketdi”, 2-sinf darsligida “dov-daraxtning soch-soqolin qirishdi”, “Biz oqlagan daraxtlar oppoq paypoq kiyishdi” kabi badiiy-tasviriyl til vositalari ustida ishlash oʻquvchini soʻz va iboralardan nutqda toʻgʻri va oʻrinli foydalanishga undaydi, nuqtaning emotsionalligini oshiradi.

Oʻquvchilar tilida kam qoʻllanadigan soʻzlar maʼnosi ustida ishlash. Adabiy tilga oid baʼzi soʻzlar oʻquvchilar nutqida kam qoʻllanadi. Bu soʻzning maʼnosini oʻquvchi yetarli darajada tushunmaydi. tilning oʻrnida oddiy soʻzlashuvga doir, eskirgan yoki shevaga oid soʻzlarni qoʻllaydi. Oʻqituvchi ularni kitobiy soʻzlar bilan almashtirish uchun nutqda qoʻllashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga keltirishi

zarur. Masalan, jim - tinch, osuda - osoyishta, yurakdan - dildan, soat strelkasi - soat millari, garmdori - qalampir, minut - daqiqa, rayon - tuman kabi.

So'zlarning qo'llanishini faollashtirish uchun yozma ishlar o'tkazilayotganda ham o'quvchilar e'tiborni ayrim so'zlarni boshqasi bilan almashtirishlariga qaratiladi. 1-sinfda rasmlar asosida og'zaki hikoya tuzayotgan o'quvchilarning nutq birliklari bir-biridan farqli bo'lishi, biri ikkinchisining so'zini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, Shirinsuxan - shirins'o'z, nasim - tonggi yel (shamol), tanbeh berdi - dashnom berdi, zilol suv - tiniq suv, kichik - mo'jaz, tik - adl, nafis - nozik kabi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Sh.M.Mirziyoyev. Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. T. 2019-y. 23-avgustdagi videoselektor nutqidan.

2. Sh.M.Mirziyoyev. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" 2017-yil.

3. Sh.M.Mirziyoyev. Oliy Majlis qonunchilik palatalariga Murojaatnomasi 2020-yil 24- yanvar.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi "Yoshlar - kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5466-son Farmoni. FF Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15. 08. 2018 y. , 07F18F3907F1706-son.

5. O'zbekistonda o'qituvchilarning AKT kompetensiyalarini oshirish bo'yicha qo'llanma, Toshkent 2019 y.

6. F.R.Qodirova, D.T.Maxmudova, M.Isxoqova, N.Abdullayeva M.Fayzullayeva, M.Rustamova, S.Raximova. "Nutq o'stirish metodikasi" - T.:2019.

7. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I. A. Karimovning 2012-yil 10-dekabrdagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ - 1875- sonli qarori.

8. R.J.Ishmuxamedov, M.Yuldashev Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. T.: "Nihol" nashriyoti, 2016 y.